

להפוך את העוני להיסטוריה

שמעו נא שלושה סיפורים. מאחוריהם נמצאת תוכנה יוצאת מן הכלל על מהות המוסר היהודי.

סיפור א: רבי אבא נהג לצרור מטבעות כסף בסודרו ולשלשל את הבגד מאחורי גבו, כדי שעניים ייקחו את המטבעות בלי שהוא יראה אותם (כתובות סז ע"ב, תרגום מארמית).

סיפור ב: בשכונתו של מר עוקבא היה עני, ומר עוקבא נהג להניח מדי יום ארבעה מטבעות על סף ביתו. פעם אחת חשב העני, "אלך ואראה מי עושה איתי את הטובה הזאת". ביום ההוא נשאר מר עוקבא מאוחר בבית המדרש, ואשתו באה איתו לביתו. כשראה אותם העני מתקרבים אל דלתו כדי להשאיר את המטבעות, הוא רץ אחריהם, אך הם ברחו ממנו והסתתרו. [...] שכן למדנו כי "נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילביץ פני חברו ברבים" (שם, תרגום מארמית).

סיפור ג: 'ר' יונה, בשעה שרואה בן גדולים שירד מנכסיו והוא מתבייש ליקח [צדקה], היה הולך אצלו ואומר לו, 'בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה במדינת הים, הא לך חפץ זה. לכשאתה מתרווח אתה] נותנו לי'. ובשעה שנותנו לו [את החפץ] היה אומר לו, 'מתנה לך נתתיו' (ויקרא רבה לד, א).

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

שלושת הספורים עוסקים במצוות צדקה, שהמקור לה נמצא בפרשת ראה:

כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאֶחָד אַחֶיךָ בְּאֶרֶץ שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תֹאמַן אֵת לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹץ אֵת יָדְךָ מֵאֶחֶיךָ הָאֲבִיּוֹן, כִּי פֶתַח תִּפְתַּח אֵת יָדְךָ לוֹ וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטֵנּוּ דֵי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ (דברים טו, ז-ח).

נָתַן תַּתֵּן לוֹ, וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ בְּתַתֶּךָ לוֹ; כִּי בְגִלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכֹל מַשְׁלַח יָדְךָ כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיּוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ. עַל פֶּן אֲנֹכִי מִצְוָה לֵאמֹר: פֶּתַח תִּפְתַּח אֵת יָדְךָ לְאֶחֶיךָ לְעִנִּיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאֶרֶץ (שם י-יא).

לפנינו תוכנית למיגור העוני - תוכנית ייחודית, ומרשימה גם בימינו.

התכונה החריגה הראשונה של דיני צדקה, המפורטים בתורה שבעל פה, היא עצם הרעיון. הצדקה איננה נדבה במונח הרגיל של המילה. זהו חסד חובה, חסד הנתפס כעשיית צדק. ראו הלכה זו המופיעה אצל הרמב"ם, ואשר כמותה אין להעלות על הדעת בשום שיטת מוסר אחרת:

מי שאינו רוצה ליתן צדקה, או שיתן מעט ממה שראוי לו - בית דין כופין אותו (הלכות מתנות עניים ז, י).

התכונה השנייה היא אותו עיקרון שהומחש בשלושת הסיפורים שפתחנו בהם. העוני נתפס ביהדות לא רק כמונחים חומריים -

שלעני חסרים אמצעי מחיה. העוני נתפס גם במונחים פסיכולוגיים. העוני משפיל. הוא שולל מאנשים את כבודם העצמי. הוא גורם להם להיות תלויים באחרים – וכך שולל מהם את עצמאותם, שבעיני התורה חיונית לכבודו העצמי של האדם.

תובנה פסיכולוגית עמוקה זו מנוסחת יפה בברכה השלישית בברכת המזון:

ונא אל תצריכנו, ה' אֱלֹהֵינו, לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם, כי אם לְיָדְךָ המלאה, הפתוחה, הקדושה והרחבה – שלא נבוש ולא ניכלם ולא ניכשל לעולם ועד.

מתוך כך, ההלכה מתמקדת לא רק בכמות שעלינו לתת, אלא גם בדרך הנתינה. במצב אידיאלי, הנותן אינו יודע למי הוא נותן (סיפור א), והמקבל אינו יודע ממי קיבל (סיפור ב). סיפור ג מדגים עיקרון אחר:

עני שאינו רוצה ליקח צדקה, מערימין עליו ונותנין לו לשם מתנה או לשם הלוואה (רמב"ם, הלכות מתנות עניים ז, ט).

כך מסכם הרמב"ם את העיקרון הכללי:

כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות, ופניו כבושות בקרקע – אפילו נתן לו אלף זהובים, איבד זכותו או הפסידה. אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה, ומתאונן עימו על צרתו, שנאמר "אם לא בְּכִיתִי לְקִשָּׁה

יום? עֲגָמָה נִפְשֵׁי לְאָבִיוֹן? (איוב ל, כה) (הלכות מתנות עניים י, ד).

זהו ההיגיון ביסוד שתי הלכות שאלמלא כן קשה להבינן. האחת היא –

ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר (הלכות מתנות עניים ז, ה).

הלכה זו נראית אבסורדית. האם אנחנו נותנים מכספנו לעני כדי שהוא יוכל לתת לעני אחר? הדבר נעשה הגיוני רק על יסוד ההנחה שהנתינה היא יסוד חיוני בכבודו של האדם, ושמצוות הצדקה נועדה גם להבטיח את הכבוד הזה לכולם. ההלכה השנייה היא פסיקה מפורסמת זו של הרמב"ם:

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה – זה המחזיק בידי ישראל שֶׁפָּךְ, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאל (שם י, ז).

מתן עבודה לאדם, או הכנסתו כשותף לעסק, אינם מעשים הנראים במבט ראשון כצדקה. הרי אין להם עלות. העובדה שהרמב"ם רואה דווקא בכך את הצדקה מן הסוג הנעלה ביותר מראה לנו אף היא שהצדקה ביהדות אינה מה שמכנים במילים מקבילות לכאורה בלשונות לעז, כגון charity באנגלית. צדקה פירושה לתת לאנשים אמצעים לחיות בכבוד; ובמערכת הערכים היהודית, כל מלאכה מכבדת את בעליה, ומכובדת יותר מתלות באחרים.

בהלכות אלו שפסק הרמב"ם במאה ה-12 מצוי לנו העיקרון שהכלכלן מוחמד ינוס שב וגילה בזמננו, תגלית שמימושה זיכה אותו בפרס נובל: הרעיון שמיקרו-הלוואות מאפשרות לעניים להקים עסקים קטנים. זהו רעיון רב-עוצמה.

דתות ומערכות-מוסר רבות קושרות לעוני צעיפי רומנטיות, או מבקשות להרדים את מכאוביו. על כן כינה קרל מרקס את הדת "אופיום להמונים". לא כן היהדות. חכמינו סיברו לראות בעוני מצב מבורך או סגולה מוסרית. הם גם מיאנו לראותו כפגע שהאדם שנוולד אליו צריך להשלים איתו. הם אמרו שהעני "חשוב כמת" (נדרים סד ע"ב) ושהעניות בביתו של אדם "קשה מחמישים מכות" (בבא בתרא קטז ע"א). הם אמרו, "אין לך מדה קשה מן העניות, שכל מי שהוא מדוקדק בעניות, כאלו דבוקין בו כל יסורים שבעולם, וכאלו באו עליו כל הקללות שבמשנה-תורה... אלו נתקבצו כל יסורין לצד אחד והעניות לצד אחד, העניות מכרעת לכולן" (שמות רבה לא, י). הרמב"ם קלע ללב העניין באומרו -

יש לאדם שתי שלמויות: שלמות ראשונה שהיא שלמות הגוף, ושלמות אחרונה שהיא שלמות הנפש... אי אפשר להשיג את השלמות האחרונה הנכבדה הזאת אלא אחרי השגת השלמות הראשונה (מורה הנבוכים ג, כז).¹

העוני אינו מצב אצילי. אי אפשר להגיע לפסגות רוחניות בלי לחם לאכול, בלי קורת גג, בלי גישה לטיפול רפואי, ובלי ביטחון כלכלי בסיסי. אינני מכיר גישה בעניין עוני, רווחה וצדק חברתי שהיא שפויה יותר מהגישה היהודית. שיני הזמן לא גרעו ממנה

נימה ולא הכהו את זוהרה. עד היום הזה היא מגדלור בדרך לחברה הוגנת.

סביב שולחן שבת

- מהם ההבדלים בין צדקה במובנה המקובל בעולם, צדקה כנדבה וחסד, לבין הצדקה ביהדות?
- אם אתם סובלים מחסרון כיס, באילו דרכים תוכלו לתת צדקה?
- מדוע לדעתכם ההלכה מדגישה כל כך את שמירת הכבוד העצמי במצוות הצדקה?

1 מורה הנבוכים, חלק שלישי, מערבית: הלל גרשוני, קדומים: מפעל משנה תורה, תשפ"א, עמ' 198.